

RENDES BÉLÁNÉ

Baja

A családrajzoltatás pedagógiai jelentősége az első osztályban

1. A CSALÁD SZEREPE AZ ISKOLAI NEVELÉSBEN

Régi tapasztalat, hogy a rendezett családi körülmények – nem is elsősorban objektív, hanem inkább szubjektív, azaz személyi szempontból – milyen kedvező talajt biztosítanak az iskolai nevelés számára.

Viszont bármelyik szülő hiánya, vagy a köztük levő kapcsolat elromlása, a gyermek kedvezőtlen helyzete a családban, a helytelen családi nevelés – hamarosan megmutatkozik az iskolában mint nevelési nehézség.

A családdal kapcsolatos zavarok a nevelő-gyermek, vagy a gyermek-gyermek közötti kapcsolatok zavarain kívül még biológiaiilag, a belső szervek megbetegedését is előidézhetik.

Mindezek együtt – a család állandó és huzamos perpatvara esetén – a gyermek teljes iskolai kudarcát is okozhatják.

Helyesebb, ha ennek bekövetkezését nem várja be a nevelő. Viszont hogy ezt megelőzhesse, jó ha minél gyorsabban képes átlátni, kik a család által veszélyeztetett tanítványai.

2. A TANULÓK CSALÁDJÁNAK MEGISMERÉSI MÓDJAI

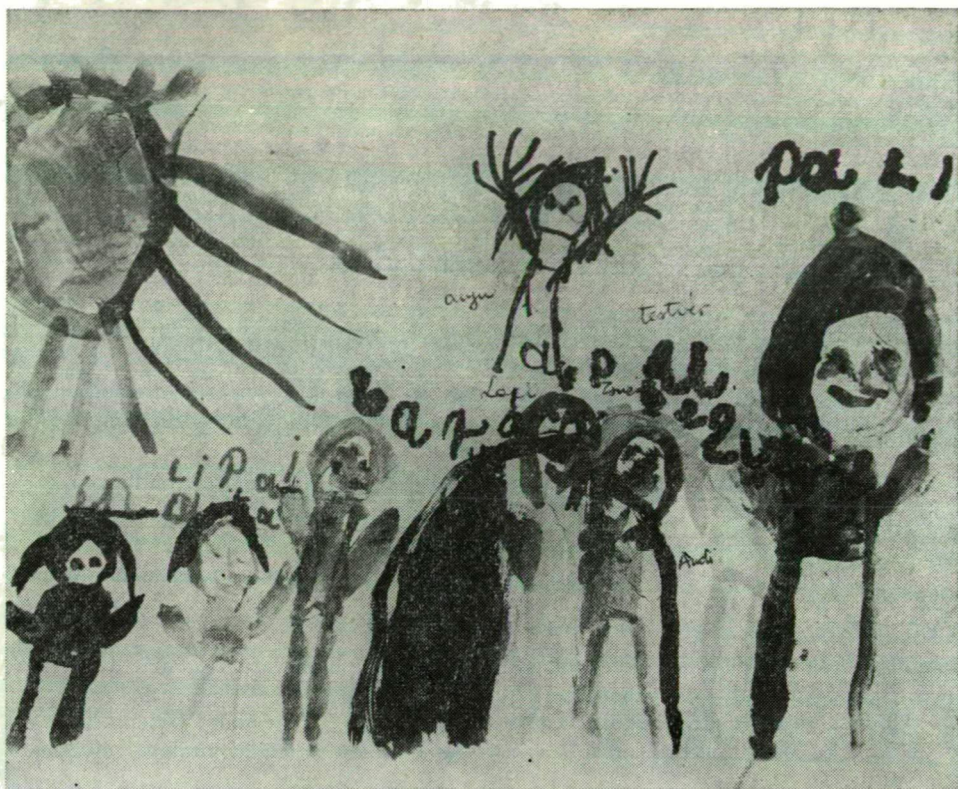
Közismert, hogy az elsős gyerekek milyen szívesen mesélnek az otthoni dolgaikról, tehát nagyon sok információt nyerhetünk a családról a gyerekekkel való beszélgetés folyamán. Erre azonban elég korlátozott az idő az iskolában.

Nagyon jó, ha fel tudjuk venni a kapcsolatot a gyerekek volt óvónénijével, akik ma már rendszeres feljegyzéseket vezetnek a gyerekekről. Viszont nem minden gyerek jár ma még óvodába, vagy olyan óvodába járt, amely messze van az iskolától, s nem hozzáférhető a tanító számára.

Maradnak még a szülői értekezletek, a fogadóórák és a családlátogatások alkalmai, ezek azonban időben elhúzódnak, s nem biztos, hogy éppen a problémás családok szülei eljönnek ezekre. A nevelő viszont, ha minél előbb tudomására kerül, melyek ezek a családok, megteheti, hogy a családlátogatások sorát ezeknél a családoknál kezdje el; hiszen ezekhez majd többször is el kell mennie.

Köztudott viszont, hogy a szülők sokszor mennyire szerepet játszanak a látogató pedagógus előtt, akinek a legelőnyösebbnek vélt oldalról igyekeznek bemutatkozni.

Ezért nagyon fontos, ha van a pedagógus kezében még egy olyan mód, mely ezt a szerepjátszást sok esetben kiküszöböli, vagy esetleg leleplezi, s rögtön az év elején jelezheti, melyek a problémás családok, amelyekre különös és gyors figyelmet kell fordítania. Hiszen lehet, hogy éppen a pedagógus lesz az, aki ki tudja segíteni a prob-

Sokgyerekes család, még az egyik barátját is odarajzolta. Az anyját viszont először nem, azzal, hogy nem fért ki. Ez nem volt véletlen, mert amikor külön kérésre mégis lerajzolta, ilyen ének emelt karú, széttárt ujjú, zilált hajú anyát rajzolt, ami annak ideges, veszekedős, esetleg beteg voltát jelzi, elütve a többi családtagtól. Az apa, akit „Pali” néven írt a gyerek, ennek ellenére szinte derűsen néz a világba. Talán éppen ezért ő az, aki közelebb áll a gyerekekhez, akik viszont két csoportra szakadtak.

léma felismerésével és az orvoslás módjaira való tanácsaival a családot és rajta keresztül a gyereket és az osztályát.

Ez a módszer a gyerekek által készített családrajz. Természetesen nem önmagában, hanem az összes többi móddal együtt van csak jelentősége. Viszont egy pótolhatatlan tulajdonsága az, hogy a gyerek szemszögéből mondhat el olyan dolgokat, melyeket még az szóval elmondani sem képes.

3. A CSALÁDRAJZKÉSZÍTÉS MÓDJA

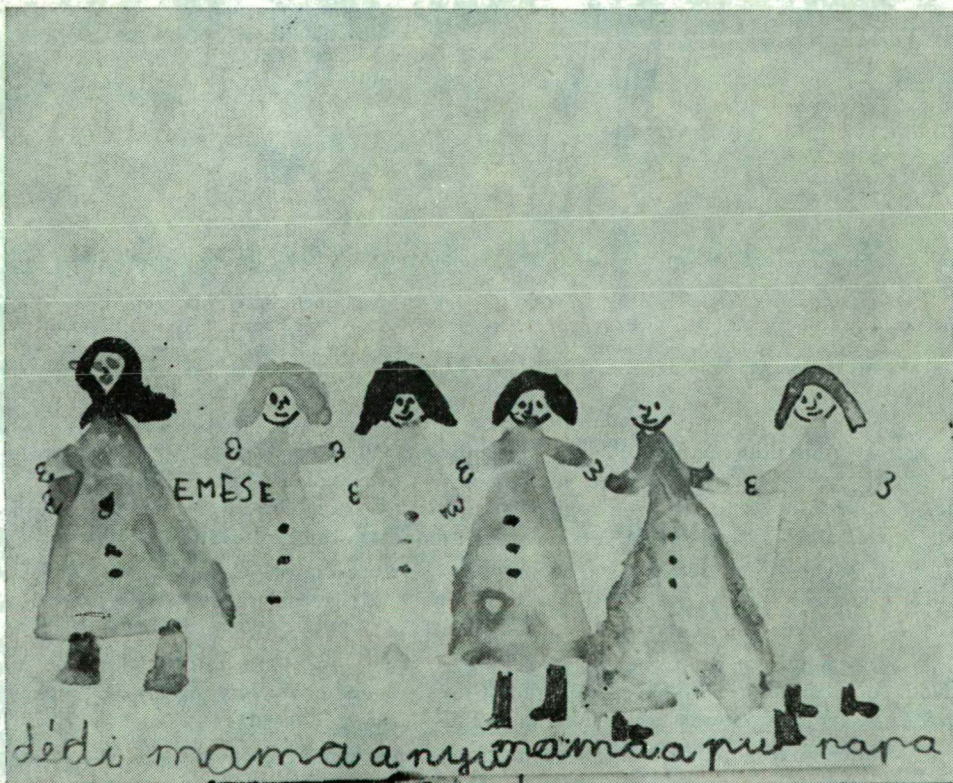
A családrajz készítésére egy óra elegendő. Úgy kezdünk hozzá, mint más rajzórakon: a gyerekek kikészítik színes rajzfelszerelésüket, ki mivel akar rajzolni. Lehet színes ceruza, filctoll, olajpasztell, vagy festék, hiszen aki óvodába járt, ott ezeket az eszközöket már használta. Fontos, hogy színes rajzot készíthessenek, mivel némely esetben a színek következetes használatának, vagy a színek hiányának is jelentése

lehet a gyerek munkájában. Rajzlapokat – a könnyebb kezelhetőség kedvéért ebben az esetben –, egyformákat osztunk ki: ezek a személyi lapokhoz csatolhatóak így.

Mindig fontos elsőben, hogy a rajz megkezdése előtt kéznél legyen minden eszköz, hogy a téma tisztázása után rögtön kezdhessenek munkához, így az esetleges utólagos keresgélést kiküszöbölve semmi nem vonja el figyelmüket a rajz tárgyától.

Amikor készen vannak, egy rövid beszélgetést kezdhethetünk, hogy ki tartozik a családba. Tisztázzuk, hogy csak azok, akik egy lakásban laknak együtt, rendszerint apa, anya, testvér, ha van, és a nagyszülők, ha együtt laknak velük. Saját magukat is rajzolják le, mondjuk. Azután megjelöljük a feladatot, hogy a saját családjukat fogják lerajzolni. Megkérdezhetjük, hogy van-e kérdeznivaló a rajzzal kapcsolatban. Rendszerint olyanokat szoktak kérdezni, hogy csinálhatnak is valamit, vagy csak álljanak? Házat is lehet-e? Stb. Minden kérdésre azt válaszoltam, hogy úgy rajzold, ahogy neked tetszik. Ennél többet ne mondjunk!

Amikor elkezdnek rajzolni, munka közben sem szabad beleszólni a rajzolás menetébe, vagy véleményt mondani, hanem hagyni kell teljesen szabadon dolgozni őket. A tanítónak így is van elég dolga közben, mivel a gyerekek még írni nem tudnak, s ezért a tanító körbejár, és minden gyerek rajzlapja szélére felírja a gyerek nevét, osztá-

Példa a ma már ritka négy nemzedék harmonikus együttélésére. A családtagok életkori sorrendben, ritmikusan helyezkednek el, derűs arccal. Az azonos testtartás itt is érzelmi azonoságra utal. A kislány közbeékelte magát a dédi és az anyu közé: hozzájuk érzi magát legközelebb. A dédi első helye és kissé magasabbra és nagyobbra rajzolása a többinél, tekintélyét jelzi a családban. Az apa és a papa utolsó helyre kerülése a nőuralmat sejteti.

A rajzlap teljes felületének betöltése az érzelmi biztonság teljességét tükrözi. Az emberábrázolás az életkori átlagnál jóval fejlettebb, főleg az arányok nagyrészt helyes ábrázolásában. A testi közelség a családtagok valódi érzelmi közelállását jelenti. Önmagát a mamához és testvéréhez érzi legközelebb állónak. Valószínű, hogy a szülők kevesebbet vannak vele.

lyát, a készítés dátumát. Ha elkészül a gyerek egy-egy személy rajzával, akkor azt is megkérdezi, hogy az kicsoda, s ahogy a gyerek megfogalmazta, úgy írja oda, mert ennek is jelentősége van. Nagyon fontos, hogy itt ne sugalmazó kérdést tegyen fel, pl. hogy ez az apu?, hanem hagyja, hogy a gyerek mondja meg, ki az, akit ábrázolt.

Ha megteszi azt, hogy az először rajzolt személy nevét más színű tollal írja, mint a későbbiekét, még azt is fogja tudni, hogy kit rajzolt le először a gyerek, s kit később, ugyanis ez is fontos adatot szolgáltatathat.

Az is fontos, hogy itt ne biztassuk a gyerekeket arra, hogy töltsék ki a lap felületét teljesen, mint egybként rajzórán. Csak a spontán elhelyezéssé rajzok értékelhetők. Tehát ezen az órán csak a leírt minimális utasítást adhatjuk!

Minden gyerek akkor fejezze be a rajzát, amikor ő késznek érzi. Persze, ekkor ki kell kérdezni, hogy valóban minden családtagját megrajzolta-e, s akit még nem rajzolt oda, azt pótlólag rajzoltassuk meg. Ez is lényeges lehet, hogy kit miért „felejtett ki”, vagy ki „nem fért el” rajzán, mint ők megindokolni szokták. Ennek is mindig fontos oka lehet, éppen a családi légkör, struktúra szempontjából, legalábbis a pillanatnyi állapot szerint.

4. MIÉRT ALKALMAS A CSALÁDRAJZ, MINT DIAGNOSZTIKAI ESZKÖZ?

Aki a családon kívül mást is akar a képre rajzolni, azt is hagyhatjuk, mert (informatív jelleggel) értékelhető ismereteket nyújthat a családról, a gyerekről.

Amikor a kisgyerek első osztályba jön, a beszédén kívül a rajzolás az egyetlen kommunikációs eszköze, mellyel még megérteni és kifejezni tudja magát, hiszen írni, olvasni még nem tud.

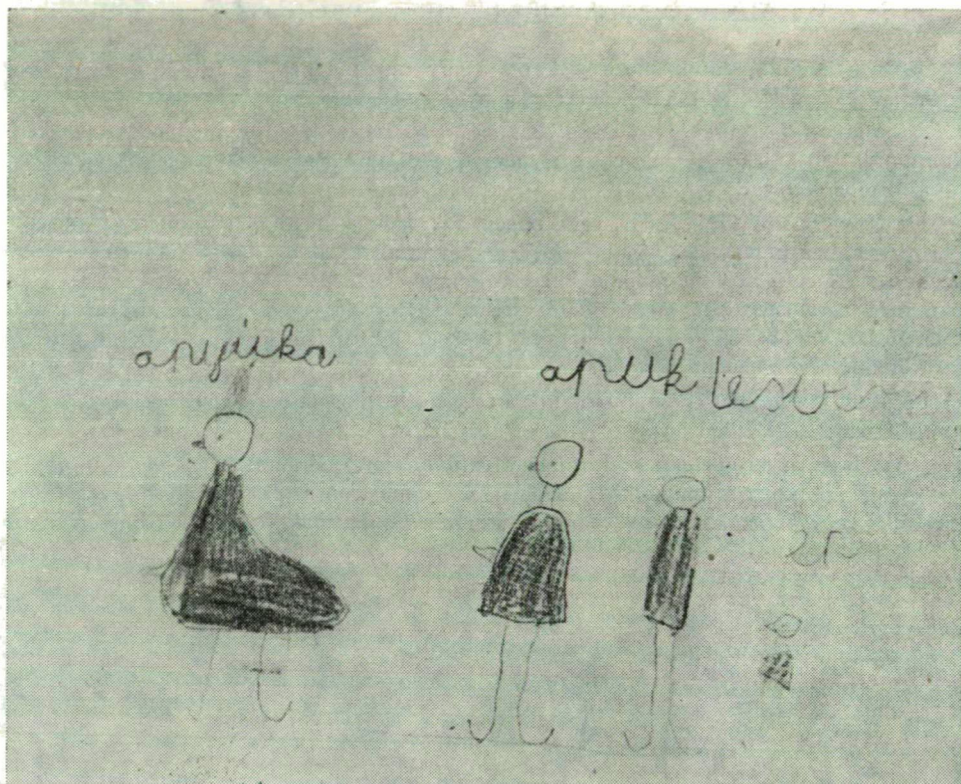
A szóval való kifejezés viszont éppen az érzelmi tartalmakra vonatkozóan korlátozott, hiszen ahhoz, hogy érzelmekről számotadjanak, ahhoz tudatosulni kéne előbb ezeknek, a megfelelő fogalmaiknak kialakultaknak kéne lenni, ez viszont ebben a korban még korántsem van így. Kivétel esetleg néhány nagyon koraérett kisgyerek. Általában a prepubertás koráig, tehát 11-12 éves korig nem tipikus a belső érzelmi tartalmaknak szóval való elmondása.

Viszont rajzaikban semmi sem korlátozza őket, hogy átélte élethelyzeteket, folyamatokat rajzolás közben mint folyamatot újra átélve, közvetlenül fejezzenek ki.

Az, hogy a kisgyereknek a rajzban való kifejezés újraátélést is jelent, mutatja, hogy rajzolás közben hangosan beszélnek az éppen ábrázolt személyről, vagy személlyel; vagy tárgyak, állatok hangját utánozva dolgoznak. Náluk ugyanis még az

Az életkortól erősen elmaradt emberábrázolási szint, szinte madárszerű karmokkal és arányokkal, a gyermek retardáltságára, a család negatív légkörére enged következtetni. A gnómszerű és vörös színű apaábrázolás annak agresszivitására, a széttárt ujjak, zilált vonalak ideges légkörre, problémás családi helyzetre vallóak. Az anyu megnevezése „Vera”-ként annak a családdal való nem elégséges törődésére utalhat.

Ahol az anya nem törődve a családdal, teljesen külön utakon jár, gnómszerűen természetellenes ábrázolása vall erről. Az összes családtag háttal egymásnak: mindenki csak a maga dolgával törődik. A karnélküliség a tehetetlenség érzését tükrözi.

ábrázolt világ nem válik el élesen a való világtól, valóság és annak képe még össze-mosódik tudatukban. Példa erre a széket szinte percekben belül hol lónak, hol autónak, hol repülőgépnak használó játszó gyerek. Ez a belelátó képesség rajzaikra is vonatkozik.

Éppen ezért nem helyes megkövetelni rajzolás közben a néma csendet, mert a szóval való kommentálás elősegíti a kifejezést a képen. Az volna az igazi – s a pszichológusok úgy is csinálják –, hogy minden gyerek külön-külön rajzolhatna, s a rajzolás folyamatát, a közben elhangzó kommunikációt is jegyezhetnénk. Erre sajnos az iskolában idő nincs.

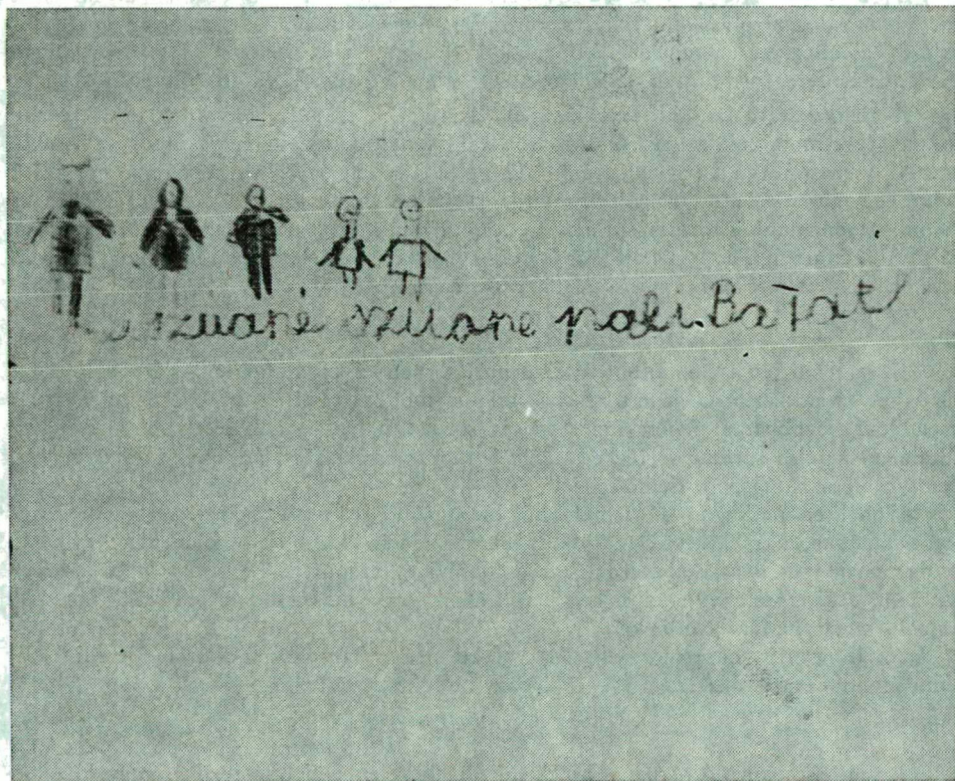
Viszont az osztálykeretben készített rajzok is alkalmasak arra, hogy a gyerekek pillanatnyi tudattartalmát, érzelmi állapotát, kontaktusát az egyes családtagokkal, a család érzelmi szerkezetét, hierarchikus rendjét hűen ábrázolva lássuk rajzaikon, mint egy képernyőn. A rajzhoz ugyanis nem kell tudatosítani ezeket, spontán vetítődhetnek ki, nem kíván olyan magas fokú absztrakciót, mint a szóval való elmondás. Éppen ezért még komplikált élményeket, szituációkat is képesek már az első osztályosok is rajzban kifejezni, csak érzékeny szem kell, mely meglássa ezek jeleit a gyerekek rajzaiban. S ezt az érzékenységet meg lehet tanulni!

5. A CSALÁDRAJZ ELEMZÉSÉNEK SZEMPONTJAI

I. Az emberábrázolás színvonala megfelel-e a gyermek életkorának?

Amikor elsőbe jönnek a gyerekek, már viszonylag fejlett fokon áll emberábrázolásuk. A fej, nyak, törzs és a végtagok jól differenciálhatók, a legtöbbben ábrázolják jó helyen a szemet, szájat, orrot, fület, haját is. A fejlettebbek már a ruházatot is és a profilban vagy háttal való ábrázolást is helyesen rajzolják. Bár itt – mint majd a továbbiakban látjuk –, az utóbbi kettő a családi légkör szempontjából nem esik pozitív elbírálás alá, mint különben a rajzi ábrázolás szintjét illetően. Vannak viszont, akik még alig hagyták el a fejes-lábas sémát, a törzset legfeljebb körnek ábrázolják, a végtagok egyvonalasak, s sok esetben nincs se láb-, se kéz-fej, vagy a nyak is hiányzik. Ezeket az átlagosnál fejletlenebbek közé kell sorolni. Általában egy osztályban mindig az az átlagos szint, amit a legtöbb gyerek elér, s az attól eltérők vagy fejlettebbek, vagy fejletlenebbek, amit a tanító első ránézésre meg tud állapítani, ha összehasonlítja a rajzokat.

Az emberábrázolás szintje rendszerint tükrözi az általános fejlettségi fokot, az

Teljes érzelmi bizonytalanság, elmaradott ábrázolási szint. A felnőttek piros színe agresszivitásukat jelezheti a két kisebb gyerek teljes kiszolgáltatottsága mellett. A családi vagy keresztnéven való megnevezés ismét a teljes különállóságot jelzi a családtagok közt érzelmileg. Igen problémás helyzetkép.

intelligencia színvonalát. Azonkívül ha egyes személyeket a családban, vagy az egész családot esetleg rendkívüli arányokkal, gnómszerűen torzítva, vagy állatszerűen ábrázol, az mindig fényt vet az illető személlyel vagy az egész családdal kapcsolatos érzelmi problémák sajátosságaira. Itt még a színnek is szerepe van: azok a személyek, akiket következetesen többször is sok piros színnel ábrázol, azok valamilyen agresszív szerepet töltenek be a családban a gyermekkel szemben.

II. A rajzlap felületének kitöltése

A gyermek fejlődésének minden szakaszában egyik életfeltétele az érzelmi biztonság. A tapasztalat szerint ennek mértékét jelzi, hogy mennyit használ fel a rajzlap területéből a gyermek családraja elkészítésekor. Minél kisebb helyet foglal el a lapon a rajz, érzelmileg annál bizonytalanabb a gyermek.

III. Összbenyomás

Néhány családrajz áttekintése elég ahhoz, hogy kiugorjanak egyrészt a jó családi légkörről, belső rendről, jól tagolt struktúráról valló családrajzok sajátosságai, másrészt a negatív atmoszférát sejtető sajátosságok. Globálisan pozitívnek mondhatók azok a rajzok, melyeken a családtagok egy vagy két sorban helyezkednek el ritmikusan, megközelítően életkor szerinti sorrendben. Gyakori a szülőkkal teljesen azonos testtartásban való rajzolás, ami teljes azonosulást mutat a szülőkkel. A mosolygós arckifejezés, a jellegzetesen tevékenykedő alakok bemutatása is rendszerint pozitív jellegű. Az egymás felé fordulás, a testi kapcsolat, pl. a kézfogás, valódi összetartást jelez.

A rendezett családi környezetben élő gyermekek családrajaival szemben feltűnő különbséget mutatnak a negatív légkörben élő tanulók rajzai, melyeket egymás mellé téve, összehasonlítva tapasztalhatunk. Az utóbbiak jellemzői: a szétszórva, egymástól távol, egymásnak háttal rajzolt családtagok. Felbomlik rajtuk az életkor és a társadalmi szerep alapján természetesnek mondható rend. A negatív légkörre mutat a feltartott, széttárt ujjakkal rajzolt karok, az égne meredő hajjal, izgatottan fenyegető alakok, a túlméretezett vagy összezsugorított saját alak.

IV. Kit rajzol elsőnek és kit utolsónak

Ez a tény két szempontból értékelhető: térbelileg és időbelileg. Térbelileg a bal első hely rendszerint a legértékesebb, míg a jobb alsó sarok a legértékteleenebb, a megfelelő közbülső átmenetekkel. Ha két sorban helyezkednek el az alakok, akkor általában a felső sorban helyezkednek el a többre értékelt családtagok. A legelső hely felhasználása határozott kiemelést jelent.

Időbelileg pedig az a személy bír legnagyobb jelentőséggel a gyermekhez való kapcsolatában, akivel kezdi a családtagok rajzolását. Ez a kapcsolat lehet pillanatnyilag pozitív és negatív egyaránt, ezt a többi jegy számbavétele során lehet kikövetkeztetni. Azért fontos, hogy más színű írással vagy más módon jelezzük, hogy kit rajzolt le elsőnek a gyermek.

Az is negatív kapcsolat jele, ha valakit nem akar a családból lerajzolni, vagy mint mondani szokták: „nem fért ki”, vagy „elfelejtettem”.

V. Önmagát howá helyezi

Az, hogy a rajzoló önmagát kihez rajzolja közelebb, ki felé fordul, vagy kivel teremti testi kontaktust, pl. kézfogást, az rendszerint a valódi érzelmi közelség tükrözője. Ennek ellenkezője; a többitől távol való rajzolása önmagának, vagy háttal áll a többinek, vagy úgy, hogy egész a lap szélén, szinte kimegy a családból, mindez érzelmi távolodást vagy távolállást jelent.

VI. A család környezete

A tanulók maguk dönthették el, hogy rajzolnak-e környezetet vagy sem a család köré. Hogy hány tanulónál mi asszociálódik a család fogalmához, az rendszerint jellemző a család törekvéseire, hogy mit tarthat fontosnak a család. Legtöbbször a lakás, a ház jelenik meg, amely a helyhezkööttség jele. Utóbbi években gyarapodnak a tv és az autó körül ülő, illetve tevékenykedő családtagok, melyek jelzik az alkalmakat, amikor ugyan testileg együtt van a család, de ez nem biztos, hogy valódi kapcsolatot is jelent. Gondoljuk csak el az egymásnak háttal ülő, a képernyőre meredő családot. Viszont a mindennapi tevékenységeket végző családtagok rajzolása mindig pozitív jellegű, vagy legalább is jellemző, hogy kit milyen foglalatosság közben rajzol a gyerek. Érdekes, hogy igen gyakori még mindig, hogy az anyuka a konyhában, az apa a szobában van, s míg az előbbi dolgozik, az utóbbi újságot olvas.

6. A családrajzoltatás általánossá válásának szükségessége

Bár nagyon sok alsótagozatos pedagógus alkalmazza már a családrajzoltatást, mégsem mondhatjuk, hogy az iskoláinkban általánossá vált volna.

A mellékelt családrajzok és azok rövid elemzése talán szemléletesen mutatja, hogy a pedagógust a családrajzoltatás a családokra vonatkozó olyan értékes ismeretek birtokába juttathatja, melyeket más módon csak nagyon nehezen, hosszadalmasabban vagy körülményesebben ismerhetne fel. A családrajzoltatás lebonyolítása, a rajzok értékelése pedig minden pedagógus által elvégezhető, s ha egyszer elkezd, folyamatosan munkája szerves és mással nem pótolható részvé válik a családok megismerésében.

Dr. Harsányi István írja: „Porot szerint több szükség van itt a józan észre, mint előre kigondolt átfogó elméletekre. Megfelelő gyakorlat, összehasonlítás, egyéb adatokkal való rendszeres és gondos egybevetés, elmélyülő elemzés és megfelelő szintézis útján a növendékei iránt intenzíven érdeklődő pedagógus a családrajzokból értékes vallomásokot kaphat arról, milyennek éli át a rajzoló szubjektíve családi helyzetét, a benne uralkodó interperszonális kapcsolatokat, saját maga értékelését stb. Ez pedig sokszor legalább olyan fontos, mint az, hogy kívülről nézve milyennek látszik, objektíve valójában milyen ez a családi miliő.” (172. old.) Remélhető, hogy aki egyszer megpróbálta, annak a tanítónak már természetes lesz, hogy a tanulók személyi lapjához az évek során készített családrajzok épp úgy hozzá fognak tartozni, mint a többi tanulóra vonatkozó dokumentum, nevelői feljegyzés.

Tapasztalat, hogy sok esetben éppen a családrajzoltatás jelezhet egyes tanulóknál más területen még egyáltalán nem mutatkozó problémát. Ugyanis mire ezek a családi problémák az iskolában, a gyerek magatartásában vagy munkájában jelentkeznek, sokszor már kész tényekkel, elrontott szituációkkal állunk szemben, melyek a családrajz alapján időben felismerve esetleg megelőzhetők.

Végül még Németh László egy mondatát idézném: „Az embereknek nem pszichológiájuk, hanem mitológiájuk van.” Gondolom, az író – úgy is mint pedagógus – ezzel utal arra a jelenségre is, hogy milyen nagy a kötődés a pedagógusokban a gyermeki személyiség egyszer kialakult – esetleg már akkor is félreértésen alapuló – képéhez. A családrajz segíthet oldani ezt a kötődést is.

IRODALOM

1. Dr. Gegesi Kiss-P. Libermann: Személyiségzavarok gyermekkorban. Akadémiai Kiadó, 1966.
2. Pszichológiai Tanulmányok VIII. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965. – Dr. Harsányi István tanulmánya: Iskolások családrajza, mint a családi relációk és az önértékelés feltárásának eszköze.